

*Ольга Василівна Максимчук,
кандидат філологічних наук,
науковий співробітник відділу стародруків та рідкісних видань
Інституту книгознавства,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
(Київ, Україна)
ORCID: 0000-0002-6932-6434
e-mail: zubrytska@yahoo.com.ua*

ПОСТАТЬ ПЕТРА МОГИЛИ У ПРОПОВІДЯХ АНТОНІЯ РАДИВИЛОВСЬКОГО

Метою статті є дослідження презентації постаті Петра Могили у двох барокових проповідях Антонія Радивиловського, створених на роковини від дня смерті Київського митрополита. **Методологія.** У студії використано елементи порівняльно-історичного, біографічного методів та компаративістичного підходу. **Новизна.** Аналіз двох недостатньо введених у науковий обіг казань на рочищі Петра Могили дає змогу ознайомитись із цінними свідченнями про ставлення до покійного митрополита в київському православному середовищі 50-х років XVII століття. **Висновки.** У дослідженні продемонстровано, що Антоній Радивиловський створює образ Могили як ідеального церковного діяча, котрий зумів поєднати два типи служіння – через богопосвячене життя (*vita contemplativa*) та активну релігійну й суспільну діяль-

ність (*vita activa*). Український бароковий проповідник, який був молодшим сучасником Петра Могили і, очевидно, знав його особисто, представляє «господарича» особистістю, сповненою високих моральних чеснот, водночас активним захисником православної церкви та аскетичним монахом. Серед напрямів релігійного та суспільно-культурного розвитку, до яких долучився Могила, згадано віднову зруйнованих храмів, полемічну діяльність, представництво церкви на сеймах та у трибуналі, благодійність, створення та підтримку колегіуму, названого на його честь. У словах, що були підготовлені для виголошення в Києво-Печерській лаврі під час панахиди за покійним митрополитом, Антоній Радивиловський нагадує своїй аудиторії реальні біографічні деталі з життя Могили та zarazом характеризує його як людину, наближену до

стану святості. Це свідчить про надзвичайно високий рівень авторитету «господарича» серед українських православних ієрархів часів проповідницького служіння Антонія Радивиловського та особливу шану, яку вони продовжували віддавати покійному

навіть через роки після його упокоєння (ймовірно, казання були проголошені наприкінці 1656 та 1658 рр.).

Ключові слова: проповідь, образ, емблема, Антоній Радивиловський, Петро Могила, Києво-Могилянський колегіум.

Актуальність теми дослідження. У гомілетичному доробку визначного українського проповідника Антонія Радивиловського (бл. 1620–1688) знаходимо два казання, присвячені постаті митрополита Київського, Галицького і всієї Русі Петра Могили. Вони вміщені у другий том його рукописного збірника, що має назву «Огородок Пресвятой Богородици» і датується 1671 роком¹. Утім, самі проповіді або, як їх називає Антоній, слова на «рочины», тобто роковини від дня смерті митрополита, були створені значно раніше. Петро Могила помер у ніч на 1 січня 1647 року; у березні його тіло було поховане на лівому криласі Успенського собору Києво-Печерської лаври. У першому зі слів на рочи́ни сказано, що від часу упокоєння Петра Могили вже минуло кільканадцять років: «Поминает тебе дня теперешнего сукцессор твой ясне в Богу преосвященный Силвестр Коссов, яко митрополит митрополиту, обливається слезами, твою ку себе припоминаючи любов. Поминает тебе висоце в Богу превелебный архимандрит Печерській, яко архимандриту Печерского, а смотрячи на твой жалобный катафалк, на знаменія пастырскіи, которые юж от килканадцати лѣт не в руках твоих, але на трунѣ лежачи, видит, слезами ся заливает»² [1, арк. 863 нenum. зв.]. Наступник Могили Сильвестр Косів, який згадується в зацитованому фрагменті, помер 13 квітня 1657 року. Отже, слово було виголошене не пізніше цієї дати.

¹ Пам'ятка зберігається в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, фонд 308 (Пустинно-Микільського монастиря), од. зб. П 560, 1/2 [1]. Її науковий опис наведено Миколою Петровим у другому випуску каталогу «Описание рукописных собраний, находящихся в городе Киеве» [2, с. 253].

² Тут і далі в цитатах староукраїнською та церковнослов'янською мовами спрощуємо орфографію та унормовуємо пунктуацію.

Представники Могилянського колегіуму в пам'ять про засновника свого закладу щорічно 31 грудня відправляли в Успенському соборі Печерського монастиря соборну панахиду [3, с. 4 І рах.]. Це робилося на виконання заповіту Петра Могили, в якому він зобов'язав «отців колегіатів» щорічно в день його кончини правити службу за його душу [4, с. 199]. Водночас такі служби засвідчували шану, що її віддавали покійному його молодші сучасники. Очевидно, проповідь і була підготовлена до одного з таких богослужінь. Якщо зважити на те, що від 1656 року Антоній виконував функції головного казнодії лаври³, то дата виголошення першого слова на рочини 31 грудня 1656 року, тобто десяти річницю від дня смерті митрополита, виглядає цілком вірогідною; на неї вказує і дослідник Михайло Марковський [3, с. 4 І рах.]. Натомість висловлене ним припущення про більш ранній час створення казання викликає сумніви, оскільки, з одного боку, проповідник сам говорить у ньому про «кільканадцять» років, що збігли по смерті Могили, а з іншого, відомо, що якийсь час до свого прибуття в лавру він перебував поза межами Києва, зокрема в 1653–1655 роках проповідував у Загорівському монастирі на Волині [див. 5, с. 210; 6, с. 45].

Друге слово на рочини, на думку М. Марковського, Антоній проголосив за два роки після першого – 31 грудня 1658 року, оскільки в ньому Сильвестр Косів уже оплакується як померлий, а також присутня згадка про зруйнований пожежею братський монастир. Як вважає дослідник, Радивилівський має на увазі велику пожежу 1658 року [3, с. 4 І рах.].

Отже, Антоній Радивилівський як своєрідний «речник» лаври готував свої слова для проповідування в урочистій атмосфері загальних зборів у присутності найвищих православних ієрархів, зокрема лаврського архімандрита Інокентія Гізеля. Казання на роковини є важливим джерелом свідчень про те, як сприймали Петра Могили його вихованці та наступники. Аналіз цих проповідей є актуальним дослідницьким завданням, оскільки дає змогу зрозуміти, яку роль молодші сучасники «госпо-

³ Встановити дату початку проповідництва Антонія Радивилівського в Києво-Печерській лаврі можна на основі його ж свідчень у передмові-присвяті Інокентію Гізелю у друкованому виданні «Огородка» [7, арк. 1 зв. II рах.] – про це див. докладніше у студії Тетяни Левченко-Комісаренко (Гетц) «Життєвий шлях і творчий доробок Антонія Радивилівського» [8, с. 84].

дарича» відводили постаті покійного митрополита в тогочасному українському суспільно-політичному та духовному житті.

Аналіз досліджень і публікацій. Обидва слова на роковини з дня смерті Петра Могилы були опубліковані М. Марковським у додатку до його монографії «Антоний Радивилівский, южнорусский проповедник XVII в.» (1894) [3, с. 1–12 II рах.]. Узагальнює його тези щодо датування та повторює думки дослідника щодо можливого проповідництва Радивилівського в Київському братському монастирі Тетяна Левченко-Комісаренко (Гетц) у своїй розвідці «Життєвий шлях і творчий доробок Антонія Радивилівського» (2016) [8, с. 85]. Деякі емблематичні образи у словах на рочини розглянуті у студії Юлії Звездіної «Аллегория у св. Димитрия Ростовского и эмблема у Антония Радивилівского» (1999) [9] та в нашій статті «Емблематична образність у проповідях Антонія Радивилівського: до питання джерел» (2020) [10]. **Метою** ж цієї роботи є дослідити репрезентацію постаті Петра Могилы у двох словах на його рочини та виявити, які особисті якості й досягнення покійного митрополита його молодший сучасник та один із речників тогочасного київського духовного й інтелектуального осередку Антоній Радивилівський представляє як найвагоміші.

Виклад основного матеріалу. Слова на рочини Петра Могилы в українській бароковій гомілетичі є досить унікальними, адже хоч і нагадують за змістом погребові казання, однак були створені через значний проміжок часу після смерті особи, якій вони присвячені⁴. Як і фунеральні

⁴ Дещо подібною до слів на рочини є «Омілія албо казаньє на роковую пам'ять... Єліссеа... Плетенецького» Захарії Копистенського, видана 1625 р. у друкарні Києво-Печерської лаври. «Омілія» була створена через рік після смерті Плетенецького; за словами Копистенського, він підготував її «ведлуг ухвалы и старожитного церковного поданя... отпрауючи роковую набожнуню пам'ять» покійного лаврського настоятеля [11, с. 147 II рах.]. Проте, на відміну від слів Радивилівського, казання Копистенського має на меті не так прославити покійного, як довести з богословських позицій необхідність молитися за померлих та справляти заупокійні служби. Окрім того, проповіді на роковини зі смерті Могилы вирізняються тим, що були створені значно пізніше, ніж подія, до якої вони приурочені. Це свідчить про те, що попри значні суспільні потрясіння, які відділяють день упокоєння Могилы на самому початку 1647 р. від десятої річниці його кончини в 1657 р., пам'ять про митрополита в київському православному середовищі продовжували берегти й урочисто вшановувати.

проповіді, вони зосереджені на темі пам'яті та пригадування, адже авторові треба нагадати слухачам та читачам основні віхи життя небіжчика, охарактеризувати покійного та перерахувати його головні досягнення на життєвому шляху. Усе це закономірно можна побачити й у словах на рочини Київського митрополита. Антоній Радивилівський не лише переповідає заслуги Петра Могили як очільника київського православ'я, а й згадує його молоді роки, що їх майбутній митрополит «єдну часть на науцѣ стравил, другую на жолнѣрской (службі. – *О. М.*)» [1, арк. 866 нenum. – 866 нenum. зв.]. Петро Могила отримав добру освіту, побувавши спудеєм, як вважають, Львівської братської школи та, ймовірно, продовживши навчання в одному з католицьких навчальних закладів [12, с. 28–30]. Окрім того, він устиг спробувати свої сили у військових кампаніях, а саме у знаменитій битві під Хотиним 1621 року, де об'єднані війська Речі Посполитої завдали поразки турецькій армії.

У словах на рочини Петра Могили можна натрапити і на деякі інші принципи побудови погребової проповіді, що згадуються, наприклад, у праці «Наука, албо способ зложеня казаня» (1665) авторства іншого представника українського православного середовища «постмогилянської» доби Йоаникія Галятовського. Ідеться, наприклад, про його поради вихвалити давність і шляхетність роду, до якого належить померла особа, звертатися до семантики її імені (у словах на рочини обігрується прізвище Могили), а також до символіки значень герба вельможного покійника [13, с. 221, 223–224]. Антоній у словах на рочини віддає данину всім цим правилам побудови погребового казання, про що детальніше йтиметься далі.

Отже, унікальність двох слів Антонія Радивилівського, присвячених Петру Могилі, не в їхній структурі чи змістовому наповненні, а в позатекстових чинниках – меті створення і контексті їх виголошення (на річницю смерті митрополита).

У своїх словах Антоній Радивилівський, який на той час перебував на посаді лаврського проповідника, виступає, певною мірою, не лише від власного імені, а й від імені всієї спільноти Києво-Печерського монастиря. Проголошуючи казання перед високою публікою, зокрема церковними ієрархами, а також світськими особами («спытаеш мене ты, на

тьи жалобнии, ах нестытеж, до нас рочины зобраное кгроно, так з духовного стану, яко и свѣцкога» [1, арк. 863 нenum.]), проповідник прагнув зробити свій виклад якомога жвавiшим, встановити комунікативний контакт із тими, до кого він адресує казання. Часом казнодія звертається безпосередньо до своєї аудиторії, діалогізуючи виклад; його адресатом виступає навіть покійний Могила. Показово, що слова на рочи-ни готувалися насамперед для усного виголошення у храмі. Хоча вони були вміщені в рукописну збірку Антонія Радивиловського, проте так і не потрапили до її друкованої версії, що під назвою «Огородок Маріи Богородицы» вийшла друком у Києві в 1676 році. Можливо, автор хотів зробити видану книжку більш універсальною, прибравши з неї проповіді, створені на особливі, окремі випадки, такі як поховання ігумена Видубицького монастиря Климента Старушича, настоятеля Межигірської обителі Варнави Лебедевича, висвячення на митрополита Інокентія Гізелю чи ті ж рочи-ни Петра Могили. Відповідно, впадає в око деяка незавершеність, невідредагованість слів на роковини: приміром, у першому з них проповідник замість усіх титулів митрополита зазначає: «Але ты, в Богу негдысь зешлый преосвященный Петре Могило и прочая» [1, арк. 863 нenum. зв.]. У другому слові, коли мова заходить про внутрішню досконалість відданої Христу душі на протигагу земній бундючності, після двокрапки пропущено цитату зі святого Ієроніма, яка би мала, ймовірно, увиразнити думку проповідника: «О заправды родовитыи рожаем, родовитшій далеко святобливостю мовит Ієроним святый: ...» [1, арк. 873 нenum.]. Наведені приклади свідчать про те, що вміщені в рукописному «Огородку» слова на рочи-ни – це не кінцева версія казань: очевидно, проповідник виголошував їх доповненими та підкорегованими.

Разом із тим, слова, присвячені пам'яті Петра Могили, є цілісними, логічно побудованими текстами, що складаються, як і решта проповідей Антонія, з чітко виокремленого вступу, в якому автор задає подальшу тему казання, нарації та висновків-конклюдії. Внутрішню єдність текстів забезпечують повторювані фрази: в першому слові це мотто, розміщене на початку проповіді, – цитата з книги Ісуса сина Сираха «Кто мя помнет?» (Сир. 16:17), що її Антоній вкладає в уста покійного митрополита. Вона з'являється як у вступі, так і далі в тексті казання;

автор, відповідаючи на це питання, послідовно розгортає свою оповідь та нагадує реципієнтам основну тему першого слова на рочини, а саме: невмирущість пам'яті про Петра Могилу серед вдячних сучасників і нащадків. Друге слово не містить спеціально виділеного автором мотто, однак функціонально його роль може виконувати наведений проповідником парафраз біблійного стиха з книги Юдити; у викладі Антонія відважна жінка, перед тим, як вирушити на подвиг, закликала ізраїльтян: «Поминайте Мойсея» (тоді як насправді ці слова належать священику Єліакиму, див. у Острозькій Біблії: «Памятствовать имате Мойсѣя, раба Господня» – Юдт. 4:13 [14, арк. 254 зв. II рах.]). Натомість Радивилівський, переінакшуючи біблійну цитату, настановляє свою аудиторію: «Поминайте Могилу». Заклик пригадувати митрополита він повторює в тексті слова неодноразово; це дає підстави вважати, що саме дана фраза сконденсовано виражає авторську інтенцію у проповіді, виконуючи функцію мотто, чи епіграфа, казання. Із нею також пов'язаний вигадливий концепт, незвичне порівняння, запропоноване автором, що мало би здивувати читачів, зруйнувавши їхній «горизонт сподівань»: помилившись і приписавши прохання поминати Мойсея жінці, проповідник зіставляє її з іншою жіночою постаттю – персоніфікованою смертю, що «силнѣйшая над Юдиф, нападши на покой в навечеріе нового лѣта, на новый его живот хотячи перенести, коли ему митру з главы, пастораль з рук повиытинавши, его з животом сегосвѣтным розлучила» [1, арк. 869 нenum.]. А отже, в тексті проповіді суперником смерті-Юдити замість асирійського воєначальника Олоферна постає сам Петро Могила. Видається, що таке зближення митрополита з негативним персонажем Старого Завіту могло збентежити навіть звиклих до оригінальних барокових метафор слухачів казання. Утім, подібні образні контамінації можна знайти і в інших українських барокових авторів, прикладом чого може слугувати славнозвісне «єврейській Епикур – Христос» Григорія Сковороди (пісня 30-та із «Саду божественных пѣсней») чи його ж порівняння Біблії зі змієм («Потоп зміин»). Очевидно, що «мода» на такі незвичні метафори, суголосні з популярною в епоху Бароко теорією дотепу та концептизму, прийшла в Україну за посередництвом польських та західноєвропейських літературних трактатів; наприклад,

у своїй праці «*De acuto et arguto*» видатний поет, «сарматський Гораций» Мацей Сарбевський пропагує образотворчий принцип «згодної незгоди чи незгідної згоди» («*concors discordia vel discors concordia*») [див. 15, с. 87], відповідно до якого зіставляти між собою слід максимально несхожі та, здавалося б, непоєднані поняття, предмети, постаті.

Якщо автори європейських ранньомодерних панегіриків, прагнучи увіковічити імена своїх героїв, часто використовують поняття невмирущої слави, що рознесе по світу чутку про їхні визначні діяння, то Антоній Радивилівський, описуючи життя і подвиги духовної особи, ченця, який мав занехаяти земну славу, натомість звертається до іншої, хоч і подібної концепції. І риторичне питання «кто мя помянет?», і заклик «поминайте Могилу» відсилають до наскрізної теми обох слів – пам'яті, тобто пам'ятання про покійного Київського митрополита. Уже в першому слові на рочини проповідник зіставляє Могилу з персонажами з античної історії та Біблії (царем Олександром Македонським, римським полководцем Помпеєм, радником царя Давида Ахітофелом, Давидовим сином Авесаломом) і, дещо кривлячи душею, запевняє, що пам'ять про них серед людей уже не живе, натомість Могилу його вдячні нащадки ніколи не забудуть [1, арк. 863 нenum.]. Подібно і в другому слові автор говорить про живі пам'ятники покійному, що постали замість мавзолеїв та пірамід, а саме: про тих, кого митрополит лишив після себе на службі церкві і хто пам'ятає про його благодіяння [1, арк. 870 нenum. – 870 нenum. зв.].

Навіть самі проповіді є даниною пам'яті Петру Могилі, який сподобився не лише фунеральних промов, а й щорічних панахид і казань у день своєї кончини. Митрополита поминали тривалий час після його смерті, тому ці два слова на рочини близькі не лише до погребових казань, а й слів на дні пам'яті святих. Перераховуючи благодіяння та чесноти Петра Могилу, проповідник реалізовує своє завдання – підживити «вічну» пам'ять, що її удостоївся покійний. Пригадування та похвала Могилі – лейтмотиви Антонієвих слів на рочини, при цьому автор окремо зупиняється на заслугах митрополита перед православною церквою.

Варто зазначити, що Антоній Радивилівський, укладаючи казання на рочини, керувався власними спогадами про митрополита, адже

майбутній проповідник був вихованцем київського колегіуму за його власне «могилянського» періоду (розпочав своє навчання орієнтовно у 1642 р. [8, с. 83]), однак zarazом він мусив зважати на те, що присутні на поминальній службі православні ієрархи самі тісно спілкувалися з Могилою – своїм покровителем, захисником та благодійником.

Очолюючи Київську митрополію, «господарич» провадив активну діяльність у житті православної України, тож його душевні чесноти проявлялися не лише у сфері монаших богошукань, а й через активний чин, у роботі над суспільно корисними, громадськими та політичними справами. Таку дихотомію цінностей – втечі від світу і служіння в миру – дослідники знаходять у текстах українських інтелектуалів того часу [16], серед яких є також проповіді Антонія Радвильовського [6, с. 118–129]. Апелювання до обох шляхів християнського служіння – за Л. Довгою, *vita activa* та *vita contemplativa* [16, с. 76] – можна знайти і в словах на родини Петра Могили.

Велику увагу проповідник приділяє тим вчинкам, які свідчать про діяльнісну натуру «господарича». У першому слові Антоній нагадує про деякі важливі віхи біографії митрополита: «Кто на сеймах частых в Варшавѣ домовлялся Церквам Божіим волностей? Петр Могила. Кто в Люблинѣ на трибуналах? Петр Могила. Кто коштом и здоровьем платил нераз, абы цекрви кievскіи, которыи праве юж были подданыи под унѣю в православію змощнили? Петр Могила» [1, арк. 264 нenum. – 264 нenum. зв.]. Низка риторичних запитань і лаконічних відповідей вказує на особу «винуватця» проповіді. Очевидно, що тут автор нагадує слухачам відомі їм факти з життя митрополита. І справді, Петро Могила неодноразово виконував роль посла на варшавських сеймах. Приміром, ще до свого обрання на київську кафедру, прибувши на сейм 1632 року, Могила допомагає організувати роботу інших послів-«дисидентів» таким чином, що попри опір представників католицької та унійної церков королевич Владислав, майбутній король Владислав IV Ваза, погоджується легалізувати в Речі Посполитій вищу православну ієрархію, зокрема митрополита і чотирьох єпископів [12, с. 90–92]. Більше того, він дає добро на те, щоб повернути православним відібрані храми, монастирі й маєтності, дозволити функціонування православних друкарень і навчальних

закладів [12, с. 92]. На цьому ж елекційному сеймі у Варшаві представники православ'я обрали Петра Могилу новим Київським митрополитом. Він і надалі продовжував захищати права ввіреної йому церкви на сеймах, а також, як нагадує проповідник, у Любліні на трибуналі, тобто у верховному апеляційному суді держави. Могила часто брав участь у судовій тяганині через майнові суперечки з різними землевласниками у спробах виграти справи на користь православної церкви [12, с. 60–66].

Антоній Радивилівський окремо зупиняється на полемічній діяльності церковного «пастиря», його захисті «овечок» від різних ересей та віровизнавчих хиб. Він продовжує розпитувати: «Кто частые розмовы мѣвал з неприятели церкви Божои, о вѣрѣ диспутуючи и одписуючи? Петр Могила. Задал кто нашей православной церквѣ неслухное заблуждение, обачил Петр, бо на могилѣ. Вырыгнул кто якій яд з геретиков о вѣрѣ на овечок могилянских, пустил кто стрѣлы фалшивых аркументов, хотячи разити на душѣ могилянское стадо, не разил, бо zostавало за Могилою» [1, арк. 864 нenum. зв.].

Автор, обігруючи прізвище митрополита, зображує його справжнім захисником благочестя: паства могла бути безпечна під його керівництвом, мов за високою горою-могилою. Важко сказати, кого саме Антоній називає еретиками; очевидно, що не католицьких богословів. У казанні «Крест Христа Спасителя» (бл. 1632), що належить перу самого Петра Могили, можна помітити полеміку з представниками тих протестантських течій, які не вшановували хрест Ісуса [11, с. 271–290 II рах., див. також 12, с. 57]. Однак щодо «неприятелів церкви», з якими митрополит диспутовав і яким «одписував», то цілком можливо, що у проповіді Радивилівського мова зайшла про полемічний твір, створений у колі Могили за його ініціативи, що має назву «Liθος або Kamien» (Київ, 1644). Цей трактат був відповіддю на книгу Касіяна Саковича «Ελανώρθωσις або Perspectiwa», видану в Кракові 1642 року. У своїй праці Сакович, уже будучи католиком, викриває недоліки і, на його думку, ересі, притаманні православній вірі. Натомість колективна відповідь київських авторів послідовно спростовує його закиди в бік їхньої церкви. Також можливо, що в наведеному фрагменті проповіді Радивилівського знайшла відгомін історія із засудженням книги Мелетія Смотрицького

«*Apologia peregrinacjey do krajow wschodnich*» (1628), що відбулося того ж 1628 року в Києві на православному соборі. У книзі учасники собору побачили ересь і відхід від церковного вчення. Могила як лаврський архімандрит був також присутній на соборі й разом з іншими засудив твір Смотрицького.

У спробах реформування і захисту церкви, оживлення культурного життя суспільства Петро Могила діяв зазвичай рішуче та енергійно, до своїх починань докладав чимало зусиль. Цю рису його характеру підмічає Антоній Радивилівський. Щоб її описати, він вдається до одного зі своїх улюблених художніх прийомів – апеляції до емблематичного зображення. М. Марковський зауважив, що використання емблем або, в термінології дослідника, «книжних» символів із «написами», вирізняє творчу манеру цього автора серед таких його сучасників, як Лазар Баранович та Йоаникій Галятовський [3, с. 68–69 і рах.]. Отже, в першому зі слів на рочини Антоній Радивилівський розповідає про наполегливу працю Петра Могили з оновлення церков у такий спосіб: «Старожитност хотячи през подобенство показати, през что бы церкви добрыє пастырове розширити могли? Такое выналѣзла эмблема: маліовала циркель єдною ногою стоячій, а другою коло описуючій, з таким написом: працею и статечностю. Я, возлюбленніи мои братіє, кгдабысте жадали, абым вам през подобенство выразил, яко пришли церкви, монастыри до досконалости благочестія, одмаліовавши Петра Могилу при церквах, придал бым тот напис: працею и статечностю» [1, арк. 865 ненум. – 865 ненум. зв.]. Зображення циркуля із написом «*Labore et Constantia*» («Працею і постійністю») використовувалось як типографська марка Кристофа Плантена, славнозвісного видавця з Антверпена. Емблема з таким написом могла бути вміщена також у котромусь із численних емблематичних збірників, що масово друкувалися в ранньомодерній Європі, потрапляючи відтак і на українські терени. Зокрема, зображення циркуля знаходимо в «*Selectorum emblematum centuria secunda*» Габрієля Ролленгагена (ембл. № 9) [17], у «*De symbolis heroicis libri IX*» Сильвестра П'єтрасанти [18, с. 382] тощо.

Достеменно невідомо, звідки Антоній Радивилівський запозичив цю емблему, але очевидно те, що він користувався одним із західних латиномовних джерел, маючи на меті більш містко та яскраво висловити

думку про працелюбність та завзяття Петра Могили у справах оновлення церковних споруд. Роль митрополита у відбудові старовинних, зведених ще за часів середньовічної Русі храмів дійсно неоціненна. Найперше він дбав про віднову київських сакральних споруд, серед яких Софійський собор, Десятинна церква, Трьохсвятительська церква, церква Спаса на Берестові, Михайлівська церква Видубицького монастиря; було докладено зусиль до підтримки і пізніше зведених храмів [19, с. 94–96]. При цьому Могила піклувався також про внутрішнє оздоблення церков; у своєму другому слові на рочини Антоній закликає слухачів, присутніх на службі в Успенському соборі, поглянути на образи та «апперата», тобто священницькі ризи, якими митрополит збагатив цю церкву [1, арк. 874 нenum.].

Така діяльність Могили була не одиничним актом доброї волі, а реалізацією цілої програми, спрямованої на оновлення колишньої слави Києва як сакральної столиці православної України, тож недарма український проповідник наголошує на постійності благодіянь митрополита. Антоній Радивиловський убачає в зображенні сонця – одному з елементів герба Могили – свідчення про незмінність його завзяття до добрих справ [1, арк. 865 нenum. зв.], адже сонце завжди дарує своє тепло цілому світові. Сонце, місяць, зірка, що оточують голову бика, – це фігури на гербі Молдавського князівства; вони присутні на верхньому лівому полі герба Київського митрополита, що походив з роду молдавських воєвод-господарів.

У подальшому автор пропонує ще одне витлумачення солярних символів на гербі Могили: сонце і місяць – це прообрази Христа та Діви Марії; слідуючи за ними, митрополит намагався своїм життям до них уподібнюватися, зокрема носячи на тілі «рани Господні», тобто вериги, і дотримуючись обітниці чистоти [1, арк. 866 нenum. зв.].

У другому слові на рочини автор продовжує розвивати тему зв'язку геральдичного зображення з духовними чеснотами Петра Могили. Зокрема, проповідник звертається до значення човна, прострошеного шаблею, що його можна побачити на нижньому правому полі герба митрополита: він символізує «живот острый иноческій, который ест прирванный до чолна ведлуг ового: Дніє мои прейдоса, яко корабль»

[1, арк. 873 нenum.]. Тут автор, як зазначено на правому березі сторінки, відсилає до стиха з книги Йова 9:25–26 (Радивилівський, схоже, наводить біблійний фрагмент довільно, з пам'яті, а не цитує дослівно; до порівняння, з Острозької Біблії: «Житіє же моє... єсть кораблем слѣд пути» [14, арк. 267 зв. II рах.], у Біблії Якоба Вуека: «Dni moje... minęły jako łodzie jabłka nosące» [20, с. 527]).

Як знак чернечого самозречення, на думку Антонія, можна витлумачити й інші символічні елементи герба митрополита. Наприклад, зображені на верхньому лівому полі три схрещені списи мають вказувати на боротьбу проти трьох неприятелів християнина – світу, плоті та диявола [1, арк. 873 нenum.]. Натомість дві схрещені на середньому верхньому полі шаблі означають хрест Господній, який є єдиною похвалою митрополиту, котрий відрікся від світського честолюбства і добровільно взяв на себе тягар богопосвяченого життя [там само]. Прикметно, що український казnodія послідовно демілітаризує образи зброї, що первісно покликані були засвідчити воєнну звитягу власників герба. Автор переводить їх у метафоричну площину: Петро Могила воює, однак не з «тілесними», а з духовними ворогами, зброя стає метафорою чернечого подвижництва. Першим до подібного іносказання в християнській традиції вдається ще апостол Павло, стверджуючи, що «нам бо треба боротися не проти тіла й крові, а проти начал, проти властей, проти правителів цього світу темряви, проти духів злоби в піднебесних просторах» (Еф. 6:12).

Отже, наступні чесноти, описані проповідником, стосуються аскетичного подвигу покійного митрополита. Умертвляючи тіло, як уже згадувалося, він носив вериги у вигляді залізного пояса та волосяницю. Описуючи їх, автор так само вдається до метафори військових обладунків: «Петр Могила, воюючи з двома неприятелми, в два ся убирал панцыры, панцира желѣзного уживал на тѣло, волосяного на свѣт» [1, арк. 867 нenum.], тобто захищався ними від двох головних неприятелів – тілесних пожадань і світової пихи. Якщо світського володаря панегіристи могли вихвалити як звитяжного полководця, що захищає свою вітчизну, то у випадку з Петром Моголою український проповідник зображає його також воїном, однак духовним.

У спробі образно показати любов Петра Могили до Бога і святоблिवого життя автор казань використовує ряд метафор і порівнянь. Приміром, він наводить як приклад ще одну емблему: отруєний олень прагне припасти до джерела; емблему супроводжує напис, або лемма, «Єдино здорове» [1, арк. 871 нenum.]. Подібно і душа Могили стреміла лише до божественного джерела. Схоже зображення з відповідною леммою трапляється в різних емблематичних збірниках ранньомодерної Європи, тому встановити точне джерело запозичення складно, але західне походження цієї метафори в даному випадку не викликає сумнівів. Утім, порівняння благочестивої людини з оленем має також біблійну генезу, тому, можливо, автор імпліцитно відсилає слухачів і читачів свого слова ще й до 41-го псалма, на початку якого псалмоспівець вдається до схожих зіставлень (Пс. 42 (41):2).

Іншу метафору побожності Антоній Радивилівський теж почерпнув у когось із західних авторів. «Старые теологове душу набожную циркулем (колом. – *О. М.*) выразили, в кентрѣ того циркула добрость, а в циркумференці (окружності. – *О. М.*) пенкность покладали. През кентр значили Бога, през циркумференцію мысль набожную, през циркуль душу» [1, арк. 871 нenum. зв. – 872 нenum.]. На подібні розмірковування, що впливають із тлумачення платонівської філософії, можна натрапити в деяких західних мислителів, наприклад, у «Коментарі на “Бенкет” Платона» італійського гуманіста Марсіліо Фічіно [21, с. 152]. Можна знайти й інші потенційні джерела цієї метафори, але вони, очевидно, так само будуть походити з латиномовної Європи.

Побожність митрополита проявлялася також у його великій охоті до молитов. Антоній згадує, як той стояв «о полночи на молитвѣ» та йшов «на начало до церкви», в молитві «выражал крест Христов, воздѣвючи руцѣ горѣ», а також простирався хрестообразно на землі, окроплюючи її сльозами [1, арк. 867 нenum.]. Митрополит часто ходив на сповідь та любляв проказувати Ісусову молитву, що була поширена, зокрема, як частина аскетично-містичної практики, особливо популярної серед ченців-ісихастів: «Почул якій закал на сердцу, то до сповѣдника зараз, то до онои Ісусовой молитвы: Господи Ісус Христе, Сине Божій, помилуй мя» [1, арк. 871 нenum. зв.].

Такі постійні молитовні чужання були спрямовані на те, щоб уберегти душу та тіло від гріховних спокус. Тому Антоній Радвильовський підкреслює, що митрополит провадив чисте, цнотливе життя, закликаючи як свідка навіть особистого сповідника Петра Могили, очевидно, присутнього під час проголошення цього слова [1, арк. 870 нenum. зв.].

Окрім того, дотримуючися чистоти в щоденному житті, Петро Могила, за словами проповідника, являв також взірєць простоти та покорри заради Христа, хоч і породичався з багатьма знатними родами Речі Посполитої, які автор сумлінно перераховує, згадавши і високе походження самого «господарича»: «Досыть был в фамилии родовитый, от прадедов, дедов воеводич земель Молдавских, тут ся высокии прилучили фамилии то Вишневецких, то Радвильов, то Корецких, то Потоцких, а чи дуфал же коли в них? Нѣтъ» [1, арк. 871 нenum. зв.], бо митрополит «за найболшую родовитость, за найзначнейшии знаменія мѣл покору» [1, арк. 872 нenum.]. Можливо, проповідник робив закид на адресу когось із присутніх родовитих слухачів його проповіді, яких він жартома іменує паперовою шляхтою, що «за єдину утѣху маюг писатися ясне велможными» [1, арк. 872 нenum. зв.].

Смирєння Могила демонстрував і у своєму служінні вбогим. Він щєдро давав ялмужну, тобто милостиню. Напередодні Великодня, у великий четвер (в іншому слові – п'ятницю), він ішов босоніж до шпиталу і вмивав ноги бідним [1, арк. 872 нenum. зв. – 873 нenum.]. Антоній Радвильовський повторює ці спогади в обидвох своїх казаннях, бо, ймовірно, вважає їх за яскраве свідчення справжньої душевної впокорєності митрополита. Проповідник називає Петра Могилу отцем для сиріт; можливо, це був не лише вдалий риторичний прийом, адже відомо, що «господарич», піклуючись про найбідніших зі спудеїв, у тім числі й сиріт, збудував для них при київському колегіумі гуртожиток-бурсу [12, с. 205].

Серед найбільших заслуг митрополита, що їх згадує Антоній, не останнє місце належить його покровительству освіті.

Уже в першому зі слів на рочини постать Петра Могили тісно пов'язана із заснованим ним Могилянським колегіумом. Серед тих, хто був присутній під час панахиди в Успенському соборі, Антоній згадує і представників «Могилянки»: «Поминаєт тебе тут и наше колегіум Ки-

евское яко отца и фундатора. Поминает тебе, отче наш, кгда ся аж до тул щитит и щитити обещует твоим назвиском» [1, арк. 863 нenum. зв. – 864 нenum]. Як бачимо, на той час колегіум уже називався Могилянським, використовуючи, як образно каже Антоній Радивилівський, ім'я митрополита як своерідний щит і захист. Покійний митрополит справді до останнього дбав про розвиток свого дітища, заповівши йому власні земельні наділи та кошти [4, с. 197–201]; у заповіті він неодноразово називав його «мій колегіум».

Тема покровительства Петром Могилою київського колегуму представлена й у другому слові на рочини митрополита. Знову вдаючися до емблематичної образності («намаліювал ктось делфина з написом: людскость»), Антоній порівнює покійного митрополита з людинолюбним дельфіном [1, арк. 873 нenum. зв.] (уявлення про особливу доброзичливість дельфіна трапляється в різних, пов'язаних із риторичною традицією та емблематичною образністю, працях того часу, серед яких – «Orator extemporaneus» Міхала Радау [22, с. 336] та «Iconologia» Чезаре Ріпі [23, с. 37]). Казнодія звертається до тих, хто може засвідчити отриману від Петра Могили турботу і прихильність: «Велебнии отцеве и шляхетнии слуги в Богу негдись зешлого Могилы, чи не дозналисте по нем делфиновой людскости и милости? Кого ж он з вас не припустил до себе? Кого ж з вас не уконтентовал? Кто ж барзѣй яко вы, негдись бывшии профессорове колегіум Кіевского, ясне превелебный епископе Чернѣговскій, висоце превелебный архимандрито Печерскій. Дозналисте его ку собѣ делфиновой любви» [1, арк. 873 нenum. зв.]. Очевидно, Антоній має на увазі присутніх під час його проповіді Лазаря Барановича – чернігівського єпископа, та Інокентія Гізеля, який від 1656 року обіймав посаду архимандрита Києво-Печерської лаври. Обидва вони в 40-х роках XVII століття викладали в Могилянському колегіумі – саме в той час, коли там проходив свою науку Антоній Радивилівський. Як вважають, поетику і риторіку Антонію та його однолітку Йоаникію Галятовському міг викладати Лазар Баранович, тоді як курс філософії їм, вірогідно, читав Інокентій Гізель [6, с. 43–44]. У будь-якому випадку Антоній знав обох ієреїв ще зі студентської лави в колегіумі. Можна припустити, що Антоній сам був свідком особливого дружнього ставлення Петра

Могили до цих тодішніх професорів колегіуму: «Єму то з вами дискурвати єдина была утѣха, єму то бесѣди з вами бывали вдячны. Рекл Сын Божій: веселіє моє жити з челоуѣки. А Петр Могила мовлял: веселіє моє жити с профессорами» [1, арк. 873 нenum. зв.]. Отак перефразовуючи біблійну цитату (ймовірно, Прип. 8:31), навіть із відтінком гумору, Антоній розповідає про безпосереднє приязне спілкування митрополита з викладачами колегіуму.

Більше того, його доброзичливе ставлення підкріплялось і фінансовою допомогою: «Носил вас, яко делфин на хребтѣ своем, коли вас что раз з власного своего опатровал скарбу ... Помагал вам, гды кошт свой важачи, вас посылал на науки» [там само]. Ймовірно, тут ідеться про спонсорування подальшої науки спудеїв та викладачів, тобто організацію їхніх поїздок до інших навчальних закладів⁵. Отже, для проповідника важливо те, що Могила виявляв щедрість, не шкодував власних грошей, і прерогативою для нього як жертводавця було підвищення рівня освіти серед вихованців колегіуму. Семантично обігруючи прізвище Могили, цілком у дусі барокової естетики парадоксів, Антоній звертає увагу на те, що в Могилі, мов у справжньому кургані, може бути захований золотий скарб («в могилах бывает золотый крушец», тобто метал [1, арк. 873 нenum. зв. – 874 нenum.]). Саме цей скарб Петро Могила щедро витрачав на своє дітище, навчальний заклад при братському монастирі: «Пойзрим на згорѣлый монастыр Братскій, любо в попелѣ вынайдуем єднак могилянскої могили златым крушцем выражоний нарис: поминайте Могилу. Поминайте Могилу, поминайте наставника вашего. Чему? Бо могилянскій. В той то могилѣ колись брано, яко ж рекл, златый крушец» [1, арк. 874 нenum.]. Навіть висловлюючи жаль з приводу кончини щедрого мецената, казнодія продовжує розвивати вдалу, на його думку, метафору Могили як гори зі схованим скарбом: «О Могило, Могило! Отче наш святыи и добродѣю! Златое имя твоє, коли з себе на так много златого удѣлял крушцу» [там само].

Таким чином, проповідник високо поціновує меценатство Петра Могили, надто тоді, коли воно було спрямоване на підтримку і розвиток

⁵ Так, Лазар Баранович продовжував свої студії в академіях Вільна та Каліша [24, с. 59], Інокентій Гізель також отримав ґрунтовну освіту поза межами православної ойкумени [24, 168].

київського колегіуму, а також зауважує, що золото митрополита допомогло багатьом із його вихованців і протеже посісти високі церковні посади [1, арк. 874 нenum. зв.].

Отже, перераховуючи всілякі достойності Петра Могили, казнодія зауважує як власне монаші чесноти, так й інші риси покійного, що заслуговують на похвалу. На шляху *vita active* він постійно захищав інтереси православ'я, політично і юридично представляючи церкву на сеймах та на трибуналі, відбудовував і оздоблював занедбані храми, створив і підтримував київський колегіум. Разом із тим Могила являв собою взірець чернечого служіння Богу: він був великим молільником, особливо любляв Ісусову молитву, часто сповідувався, носив вериги, провадив своє життя в чистоті, попри своє походження і родинні зв'язки був смирним та покладався лише на Христа. Митрополит щедро роздавав милостиню і допомагав нужденним.

Цікаво порівняти таку характеристику Петра Могили з чеснотами, якими Антоній Радивилівський наділяє святих з рукописного слова на день преподобних жон⁶, що було створене як «общее» (узагальнене) казання для поминання монахинь, прославлених у лику святих.

Поняття преподобний, преподобна вказує на те, що людина вподібнюється Христу, намагається стати Його подобою. Уподібнення можна метафорично представити як слідування за Ісусом. Мотив слідування за Христом, що бере свій початок з євангельських текстів (Месія закликав своїх учнів: «Йди за мною» – Мр. 10:21), ліг в основу християнського вчення. Тож закономірно, що знаковий текст західного християнства, створений монахом-августинцем Томою Кемпійським, має назву «*De imitatione Christi*» («Про наслідування Христа», 1416); він користувався значною популярністю і в ранньомодерній Україні [25]. Для людини, що вирішила вдягнути чернечу рясу, шлях слідування за Христом означає відмову від світу і його спокус, упокорення власної плоті. Чернеча аскеза – ось хрест, який мають нести монахи та монахині, слідуючи за Ісусом.

⁶ Слово міститься в рукописній збірці «Вънец Христов» (ймовірно датування – між 1676 і 1683 рр. [3, с. 10 I рах.]), більшість проповідей якої були опубліковані в однойменному виданні 1688 р., що вийшло у світ з друкарні Києво-Печерської лаври.

Отже, у загальному слові на преподобних жон Антоній звертає увагу на аскетичні подвиги, якими уславлюються святі, наслідуючи Ісуса: «Крест, который взявши на себе преподобная імярек, послѣдовала Христу, есть трапене albo умерщвление плоти, слухачу православный. Наприклад, трапит кто тѣло свое постом, бденієм, долгим на молитвѣ стоянієм, ношеном острой волосяницы, колѣнопоклонієм, гладом, зимном, наготою, упаленем слонечным, бием до крове, желѣзом острым, працами щоденными, що чинит, если не крест духовный, послѣдуючи Христу, носит?» [26, с. 1596 нenum.]. Крім цих досить суворих способів умертвління плоті, до яких вдавалися подвижники, автор згадує і про більш загальні християнські чесноти, що їх являють святі: вони мають бути прикладами в «чистости, покорѣ, кротости, послушаніи, убозствѣ, воздержаніи, пощеніи, молитвах и прочіих добродѣтелях» [26, с. 1600 нenum.]. Хоча ці риси і видаються найперше пов'язаними з жіночим характером (слово присвячене преподобним жонам, крім того наведений фрагмент проповіді, ймовірно, відсилає до стихів з Першого послання апостола Петра, в яких той напучує християнок бути лагідними та мовчазними, а також коритися своїм чоловікам – див. 1 Пт. 3:4–5), однак вони, вочевидь, мають бути притаманні й чоловікові-монаху, який дає обітницю послуху, бідності та чистоти. Отже, у цьому слові Антоній Радивилівський перелічує основні чесноти, що їх повинні представляти ті, хто вступив до монашого чину. Такі з них, як постійність і завзяття в молитві, носіння волосяниці, чистота, повстриманість, смирення трапляються і в двох словах на рочини Петра Могили. Ці казання, хоч і написані раніше за «загальне» слово на святу преподобну, однак засвідчують, що проповідник вбачав у покійному митрополитові ідеального наслідувача Христа – монаха, який своїми душевними якостями і трудами нагадує святих сподвижників.

Варто зазначити, що деякі поезії Антонієвого викладача в колегіумі Лазаря Барановича, який особисто добре знав митрополита, засвідчують, що чернігівський архієпископ сприймав покійного як своєрідного заступника української православної церкви на небесах («Będąc na Niebie postaraj się o to, / Aby nas ziemnie nie zatarło błoto, / Uproś u Pana by nas owce twoie, / Przyjął na pasze Pan y zdrowe zdroie» [27, с. 498]). Імо-

вірно, таке особливе пошанування пам'яті митрополита в середовищі українських православних діячів середини – другої половини XVII століття демонструє надзвичайно високий авторитет Могили за його життя та вказує на формування уявлень про нього як про людину, наближену до стану святості, уже невдовзі по його смерті.

Наукова новизна. Отже, проаналізовані проповіді Антонія Радивилівського на рочини з дня смерті Петра Могили дають змогу побачити, яким було ставлення до покійного митрополита серед його найближчого київського оточення в 50-х роках XVII століття. У студії продемонстровано, що наведені Антонієм чесноти характеризують ідеального церковного діяча, монаха, який зумів поєднати два типи служіння – через богопосвячене життя та активну діяльність на користь своєї пастви та всього українського суспільства. Слова на роковини поєднують реальні факти з життя Могили, узвичаєні «етикетні» прийоми для похвали визначної особи та традиційні у словесному мистецтві формули величання благочестивої людини.

Висновки. Слова на роковини з дня смерті Петра Могили – зразок доволі унікальних в українському контексті проповідей, особливість яких полягає в поминанні не щойно, а вже давно померлої особи (і в цьому основна відмінність цих слів від звичайних погребових казань), – чи не найвизначнішого представника українського церковного життя XVII століття. Казання були виголошені Антонієм Радивилівським під час панахиди в Успенському соборі Києво-Печерської лаври, де покоївся прах митрополита, у присутності православних архієреїв у 1656 та, можливо, 1658 роках. Такі поминальні служби щорічно організовувалися спільнотою Могилянського колегіуму, – їх зобов'язав проводити сам Могила у своєму заповіті. Разом із тим, вони засвідчують глибоку шану до постаті покійного, що її відчували його молодші сучасники.

Лейтмотивом слів на рочини виступає пригадування і пам'ять про непересічний внесок митрополита в українське релігійне, культурне та суспільно-політичне життя. Щоб «оживити» образ Могили перед внутрішнім зором присутніх, Антоній Радивилівський переповідає заслуги покійного та описує його сповнене праць і борінь життя. Покійний постає визначним церковним діячем, що обстоював інтереси своєї

церкви на найвищому державному рівні, ініціатором віднови багатьох храмових споруд, суворим монахом-подвижником, милостивим пастирем, який допомагав тим, хто потребував підтримки, а також покровителем освіти, засновником і меценатом навчального закладу, названого на його честь. Проповідник використовує семантику прізвища митрополита для того, щоб якомога вдаліше, з бароковим дотепом, представити діяльність Могили як захисника православ'я від наклепів і ересей (адже пагорб-могила рятує вірних від отруйних стріл противників), а також наголосити на щедрості митрополита, який, мов зі справжнього кургану, діставав золотий скарб і витрачав його на потреби української освіти та церкви. Чесноти покійного «господарича», що їх перелічує Антоній Радивилівський, подібні до тих, які він пригадує у слові на пошанування преподобних святих, тому можна вважати, що заслуги, подвиги та душевні якості Петра Могили сприймалися його сучасниками як такі, що наближають життя митрополита до моделі святості.

Список використаних джерел

1. Радивилівський Антоній. Огородок Пресвятої Богородици: рукопис. Кн. 2. Інститут рукопису НБУВ. Ф. 308 (Пустинно-Микільського монастиря). Од. зб. П 560, I/2. 1032 арк.
2. Петров Н. И. Описание рукописных собраний, находящихся в городе Киеве. Вып. 2. Москва : Университетская типография, 1896. [4], 294 с.
3. Марковский М. Антоний Радивилівський, южно-русский проповедник XVII в. Неизданные проповеди Антония Радивилівського. Киев : Тип. Имп. ун-та св. Владимира, 1894. 187, 86 с.
4. Болховитинов Евгений, митр. Описание Киево-Печерской лавры с присокуплением разных грамот и выписок, объясняющих оное, также планов лавры и обеих пещер. 2-е изд. Киев : Тип. Киево-Печерской Лавры, 1831. [2], 366, [6] с., [6] іл.
5. Яковенко Н. М. У пошуках Нового неба: Життя і тексти Йоанікія Галатовського. Київ : Laugus ; Критика, 2016. 604 с.
6. Співак В. Філософські погляди Антонія Радивилівського в контексті української духовної культури XVII ст. Чернігів : Scriptorium, 2018. 327, [1] с.
7. Радивилівський Антоній. Огородок Марії Богородици. Київ : Друкарня Києво-Печерської лаври, 1676. [28], 1128, [3] с.

8. Левченко-Комісаренко Т. Життєвий шлях і творчий доробок Антонія Радивилівського // Слово і час. 2016. № 9. С. 79–91.
9. Звездина Ю. Н. Аллегория у св. Дмитрия Ростовского и эмблема у Антония Радивилівського // История и культура Ростовской земли. Материалы конференции 1998 г. Ростов, 1999. С. 106–111.
10. Максимчук О. Емблематична образність у проповідях Антонія Радивилівського: до питання джерел // Рукописна та книжкова спадщина України. 2020. Вип. 26. С. 7–28. <https://doi.org/10.15407/rksu.26.007>
11. Тітов Ф. Матеріали для історії книжної справи на Україні в XVI–XVIII вв.: всезбірка передмов до українських стародруків. Київ : З друкарні Української академії наук, 1924. 18, 3–546 с.
12. Мицик Ю. А., Нічик В. М., Хижняк З. І. Петро Могила / НАН України, Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Українська православна церква КП, Національний університет «Києво-Могилянська академія». Київ, 2014. 399, [1] с.
13. Галятовський Іоанікій. Ключ розуміння / підготувала до видання І. П. Чепіга ; [відп. ред. В. В. Німчук] ; АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ : Наукова думка, 1985. 443, [4] с. (Пам'ятки української мови XVII ст. : серія публіцистичної та полемічної літератури).
14. Библия, сирѣч книги Ветхаго и Новаго Завѣта по языку словенску. Острог : Друкарня К. К. Острозького, 1581. [8], 276, 180, 30, 56, 78 арк.
15. Otwinowska B. «Concors discordia» Sarbiewskiego w teorii konceptyzmu // Pamiętnik Literacki : czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce literatury polskiej. 1968. R. 59, z. 3. S. 81–110.
16. Довга Л. Знання як цінність у дискурсі українських церковних інтелектуалів другої половини XVII століття // Київська Академія. 2012. № 10. С. 70–90.
17. Rollenhagen Gabriel. Selectorum emblematum centuria secunda. Ultraiecti : Ex officina Crispiani Passaei, 1613. [14] f., 100 f. il.
18. Pietrasanta S. De symbolis heroicis libri IX. Antuerpiae : Ex officina Plantiniana Balthasaris Moreti, 1634. lxxx, 480, [36] p.
19. Жуковський А. Петро Могила й питання єдності церков. Київ : «Мистецтво», 1997. 302, [2] с.
20. Biblia to iest Księgi Starego y Nowego Testamentu. W Krakowie : W drukarni Łázárzowey, 1599. [1] k., [36], 1479, [56] s.
21. Фичино Марсилио. Коментарий на «Пир» Платона // Эстетика Ренессанса: антология : в 2-х т. / сост. и науч. ред. В. П. Шестаков. Москва : Искусство, 1981. Т. 1. С. 139–241.

22. [Radau M.]. Orator extemporaneus seu Artis Oratoriae. Amstelodami : Apud Ludovicum Elzevirium, 1650. [16], 473, [31] p.
23. Ripa C. Iconologia. In Venetia : Presso Cristoforo Tomasini, 1645. [68], 685, [1] p.
24. Києво-Могилянська академія в іменах XVII–XVIII ст. : енциклопедичне видання / відп. ред. В. С. Брюховецький, упоряд. З. І. Хижняк. Київ: ВД «КМ Академія», 2001. 367 с.
25. Ушкалов Л. «Про наслідування Христа» в Україні (ескіз на Різдво). Національна спілка письменників України: Харківська обласна організація. [Електронний ресурс]. URL : <https://kharkiv-nspu.org.ua/archives/3574>
26. Радивилівський Антоній. Вѣнец Христов: рукопис. Інститут рукопису НБУВ. Ф. 308 (Пустинно-Микільського монастиря). Од. зб. П 560, 2. 1615 с.
27. Baranowicz Łazarz. Lutnia Apollinowa koźdey sprawie gotowa. [Kijów] : Drukarnia Pieczerskiej Ławry, 1671. [8], 542 [i. e. 552], [32] s.

Olha Maksymchuk,

*Candidate of Philological Sciences (Ph.D. in Philology),
Researcher of Department of Early Printed and Rare Books
of Institute of Book Studies,
V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine
(Kyiv, Ukraine)*

ORCID: 0000-0002-6932-6434

e-mail: zubrytska@yahoo.com.ua

Personality of Petro Mohyla in Antonii Radyvylovskiy's sermons

The **aim** of this article is to examine the presentation of Petro Mohyla's personality in two Baroque sermons on the death anniversary of the Kyivan metropolitan by the prominent Ukrainian preacher Antonii Radyvylovskiy. **Methodology.** In the study, some principles of biographical and comparative-historical approaches are applied. **Scientific novelty.** The analyze of two insufficiently explored sermons on the death anniversary of Petro Mohyla becomes a valuable source of evidence offering information about the attitude of Kyivan orthodox clergymen of the middle of the 17th century towards the persona of Petro Mohyla. **Conclusions.** The article demonstrates that Antonii Radyvylovskiy represents the late metropolitan as an ideal church leader and a monk who succeeded to combine two types of services, that

is through the *vita contemplativa* and *vita active*. Radyvylovskiy being Mohyla's younger contemporary and apparently knowing him personally describes his activities on behalf of the Orthodox church. The metropolitan engaged in polemics with his religious opponents, represented the Orthodox church in Polish *sejms* and tribunals, rebuilt half-destroyed Old Rus temples, gave alms to the needy, created and supports Kyivan collegium named after him, and sponsored its professors as well as students. At the same time, in both sermons, the son of a Moldavian *hospodar* appears as a person of high moral character, a prayer and an ascetic. Thereby Radyvylovskiy combines real biographical details with the some typical features that are usually attributed to pious or even holy man. The sermons reveal the huge respect paid to Petro Mohyla by Kyivan Orthodox intellectuals years after the death of the metropolitan (the homilies are considered to be prepared in 1656 and 1658).

Key words: sermon, literary image, emblem, Antonii Radyvylovskiy, Petro Mohyla, Kyiv-Mohyla Collegium.

*Стаття підготовлена 16 грудня 2021 року;
подана до друку 20 грудня 2021 року.*